॥ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા વિવેચન સારાંશ ||

પ્રકરણ 2: સાંખ્ય યોગ

3/6 (શ્લોક 23-36), શનિવાર, 29 નવેમ્બર 2025

વિવેચન: ગીતા વિદુષી સૌ. વંદના વર્ણેકર જી

યુ ટ્યુબ લિંક: https://youtu.be/CUy1r_w6Q-o

આત્માના લક્ષણો

આજના ચર્ચા સત્રની શરૂઆત પરંપરાગત પ્રાર્થના, દીવા પ્રાગટ્ય, શ્રીહનુમાન ચાલીસાના પાઠ અને ગુરુ વંદનાથી થઈ હતી. આપણું મન દુન્યવી વિક્ષેપોમાં ડૂબી ગયું છે, જે આપણા જ્ઞાનને ઢાંકી દે છે અને આપણને આપણા સાચા સ્વને ઓળખતા અટકાવે છે. આપણે જેમની સાથે સંગ કરીએ છીએ તેમના ગુણો અને ખામીઓ પણ આપણામાં સ્થાનાંતરિત થાય છે, જે આ વિક્ષેપોથી આપણા મનને દૂષિત કરે છે. આપણે આપણા મનમાંથી આ ગંદકી કેવી રીતે સાફ કરી શકીએ?

मल निर्मोचनं पुंसा, जल स्नानं दिने दिने।
सकृत गीताम्बसि स्नानं, संस्कारं मल नाशनं।।

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા એ મહાભારત યુદ્ધ દરમિયાન ભગવાન કૃષ્ણના મુખમાંથી વહેતો શુદ્ધ પ્રવાહ છે, જેનો અમૃત જેવો સાર આંતરિક આત્માને શાંત અને સ્વચ્છ તળાવની જેમ શુદ્ધ કરે છે. કામ, ક્રોધ, અભિમાન, આસક્તિ, લોભ અને ઈર્ષ્યા એ માણસના છ દુશ્મનો (ષડ-રિપુ) છે, જેના મિશ્રણનું પ્રમાણ હંમેશા બદલાતું રહે છે. પોતાના સ્વજનો પ્રત્યેની આસક્તિ કેવી હોય છે? તે એક નરમ, કાચા દોરા જેવી છે, જેનું બંધન તોડવું મુશ્કેલ છે.
જ્ઞાનેશ્વર મહારાજ કહે છે કે, જેમ ભમરો સૂકા લાકડાને પણ વીંધી શકે છે, છતાં તે કમળના ફૂલ પર લટકતો રહે છે અને સૂર્યાસ્ત સમયે તેની અંદર ફસાઈ જાય છે. શું તે કોમળ ફૂલમાંથી બહાર ન આવી શકે?

जैसे भ्रमर भेदी कोडे भलते से काष्ठ कोरडे,
तरीं कळिके माजीं सापडे कोवळिये।

ભમરો ફૂલને ચીરીને બહાર તો આવી શકે છે પરંતુ મોહને કારણે એને ફૂલને ચીરવું અઘરું લાગે છે અને તે પોતાનો પ્રાણ પણ ત્યાગી દે છે.

तेथे प्राणांत ही मुकेलं, परि चिरणार नाहीं ते कमलदळ,
हा आप्त स्नेह कोमलं, वाटतो कोमलं पण असतो कठिन ची।

આ જ અવસ્થા અર્જુનની છે! એ નરોત્તમ છે, સર્વશ્રેષ્ઠ ધનુર્ધર છે, જેમણે સ્વયંવરમાં માછલીની આંખ વીંધીને દ્રૌપદી સાથે વિવાહ કર્યા હતા. એવા ધુરંધર યોદ્ધા પણ સમરાંગણમાં પોતાના સ્વજનોને જોઈને હતોત્સાહિત થઈ જાય છે! જ્ઞાનેશ્વર મહારાજ કહે છે,

जेणे संग्रामें हर जिंकिला, निशांत कवचांचा ठावे पीडिला,
तो अर्जुन मोहे कवळिलां क्षणा माजी।।

તે ફક્ત પિતામહ ભીષ્મ, આચાર્ય દ્રોણ અને અન્ય સંબંધીઓને જ જોઈ શકે છે પરંતુ તે શ્રીકૃષ્ણને જોઈ શકતો નથી, જે તેમના સારથિ અને માર્ગદર્શક તરીકે છે. આપણે પણ, આસક્તિના પડદાને કારણે, આત્માના સાર તરફ જોઈ શકતા નથી. શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનનું ધ્યાન તે સાર તરફ દોરે છે. જગત પરિવર્તનશીલ છે. જો જન્મ થાય છે, તો મૃત્યુ પણ નિશ્ચિત છે. પરંતુ કંઈક એવું છે જે અપરિવર્તનશીલ છે, જેની સાથે શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને જોડવા માંગે છે.

અર્જુન શ્રીકૃષ્ણની શરણાગતિ માંગે છે અને પૂછે છે કે તેના માટે શું સાચું અને શું ખોટું છે.

कार्पण्य दोषोपहतस्वभाव:, पृच्छामि त्वां धर्मसंमूढचेता:।
यच्छ्रेय: स्यान्निश्चितं ब्रूहि तन्मे, शिष्यस्तेऽहं शाधि मां त्वां प्रपन्नं।।

આ રીતે ગુરુ, શિષ્યની ભક્તિ દ્વારા પોતાના અંતરતમ અસ્તિત્વને ખોલે છે, અને ભગવદ્ગીતા વહે છે, જે નિરાશ મનને શાંત કરે છે. જેમ સિક્કાની બે બાજુ હોય છે, તેમ ઇન્દ્રિયોની પણ બે બાજુ હોય છે: આંખો માટે સુંદરતા અને કુરૂપતા, કાન માટે મધુર અને કઠોર અવાજ, નાક માટે સુગંધ અને દુર્ગંધ બે વિરોધી વસ્તુ છે. આ વસ્તુઓ પરિવર્તનશીલ, અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ છે. **આપણી પાસે બંને પરિસ્થિતિઓને સહન કરવાની શક્તિ હોવી જોઈએ. જે વ્યક્તિ પોતાના જીવનના રથને આ બંનેમાં ફસાયા વિના આગળ ધપાવે છે તે ચોક્કસપણે વિજય પ્રાપ્ત કરશે અને શાશ્વત મનની શાંતિ પ્રાપ્ત કરશે.** અર્જુન આપણો પ્રતિનિધિ છે, જેના દ્વારા શ્રીકૃષ્ણ આપણને પણ માર્ગદર્શન આપી રહ્યા છે. જ્યારે ચેતના શરીરમાંથી નીકળી જાય છે, ત્યારે તેને બાળવાથી પણ તેને કોઈ જાગૃતિ મળતી નથી. શરીરમાં એક તત્ત્વ છે જે આપણને સભાન રાખે છે અને તે તત્ત્વ આત્મા અથવા ચેતના છે.
સૃષ્ટિમાં કોઈપણ પ્રક્રિયા ફક્ત સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મના જોડાણ દ્વારા જ શક્ય છે. સ્થૂળ, અથવા જડ જે પરિવર્તનશીલ અને દૃશ્યમાન છે, તેને શરીર કહેવામાં આવે છે, અને સૂક્ષ્મ, જે અપરિવર્તનશીલ અને અદ્રશ્ય છે, તેને આત્મા કહેવામાં આવે છે. આ બંનેના લક્ષણો વિરોધાભાસી છે. આત્મા એક અપરિવર્તનશીલ સ્વરૂપ છે, અવિનાશી અને અમાપ, જે સાબિત કરી શકાતું નથી કારણ કે તે અદ્રશ્ય છે. તે સ્વયં સ્પષ્ટ અને શાશ્વત છે.
શ્રી કૃષ્ણ અર્જુનને સમજાવે છે કે તેને આ યુદ્ધ એક ફરજ તરીકે મળ્યું છે, અને જે લોકો તેની સામે ઉભા છે તેઓ તેના સગા નથી પણ દુશ્મન છે. તેમને મારવાથી તેમના શરીરનો નાશ થશે, અવિનાશી તત્ત્વનો નહીં. જે લોકો આત્મા કે શરીરને નાશવંત માને છે તેઓ અજ્ઞાની છે. ઊર્જા સંરક્ષણના નિયમ અનુસાર, ઊર્જાનું નિર્માણ કે નાશ થતું નથી; તે ફક્ત એક સ્વરૂપથી બીજા સ્વરૂપમાં રૂપાંતરિત થઈ શકે છે.

આપણા શરીરમાં ચેતન તત્ત્વ જ્ઞાનથી ભરેલી ઊર્જા છે જે આપણને જાગૃતિ આપે છે. આત્મા પણ એક શરીર છોડીને બીજા શરીરમાં પ્રવેશ કરે છે. જેઓ માને છે કે આત્મા મૃત્યુ પામે છે, તે નાશ પામે છે, તેઓ સમજી શકતા નથી કે ન તો આત્માને મારી શકાય છે અને ન તો તે કોઈને મારી શકે છે. નિર્જીવ અને ચેતન એકલા નહીં, પણ સાથે કામ કરે છે. વીજળી અને તેના દ્વારા ચાલતા સાધનોની જેમ! જો કોઈ સાધન ન હોય, તો વીજળીનો કોઈ ઉપયોગ નથી અને જો વીજળી ન હોય, તો સાધનો નકામા છે. બ્રહ્માંડના દરેક કણમાં દૈવી તત્ત્વ હાજર છે; જ્યારે માટલું(માટીનો ઘડો) નાશ પામે છે, ત્યારે આ ચેતન તત્ત્વ પરમ ભગવાન સાથે એક થઈ જાય છે.
શ્રી જ્ઞાનેશ્વર મહારાજ એક ઉદાહરણ દ્વારા આ વાત સમજાવે છે.
कां पूर्ण कुंभ उलंडला,
तेथ बिंबाकारु दिसे भ्रंशला
परी भानु नाहीं नासला तयासवें।
ना तरी मठीं आकाश जैसे,
मुखाकृति अवतरलें असे,
तो भंगलिया आपैसें स्वरूपचि,
तैसे शरीराच्या लोपीं,
सर्वथा नाशु नाहीं स्वरूपीं।।

ઘડો પાણીથી ભરેલો હોય છે ત્યારે તેમાં સૂર્યનું પ્રતિબિંબ દેખાય છે. જ્યારે ઘડો ફૂટે છે, ત્યારે બધી છબીઓ એક થઈ જાય છે, પણ સૂર્યનો નાશ થતો નથી. એક ઓરડામાં એક ખાલી જગ્યા હોય છે, જે તે ઓરડાનો આકાર લે છે. તે ઓરડો તૂટી જાય છે ત્યારે તે જગ્યા સૃષ્ટિના અવકાશ સાથે એક થઈ જાય છે.
સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મના જોડાણ દ્વારા ચેતન તત્ત્વ પરમ ભગવાન સાથે એક થઈ જાય છે. શ્રી ભગવાન અર્જુનના દ્રષ્ટિકોણને આ સત્ય અને પરમ સિદ્ધાંત તરફ દિશામાન કરે છે. તેઓ કહે છે કે શરીર નાશવંત છે, જેનો તમે નાશ કરશો. અવિનાશી તત્ત્વ એક શરીરમાંથી બીજા શરીરમાં પ્રવેશ કરે છે. તે રોગગ્રસ્ત, જર્જરિત શરીર છોડીને સ્વસ્થ શરીરમાં પ્રવેશ કરે છે.

वासांसि जीर्णानि यथा विहाय, नवानि गृह्णाति नरोऽपराणि।
तथा शरीराणि विहाय जीर्णान्, अन्यानि संयाति नवानि देही।। 2.22।।

જેમ માણસ જૂનાં કપડાં બદલીને નવાં પહેરે છે, તેમ આત્મા પણ પોતાનું જૂનું શરીર છોડીને નવું શરીર ધારણ કરે છે. આ પરમ સિદ્ધાંત છે. અર્જુનની માનસિક સ્થિતિને ધ્યાનમાં રાખીને, તેને પહેલા આ અંતિમ સત્ય જણાવવું જરૂરી હતું.
હવે, શ્રીભગવાન આત્માનું વર્ણન કરે છે.

2.23

નૈનં(ઞ્) છિન્દન્તિ શસ્ત્રાણિ, નૈનં(ન્) દહતિ પાવકઃ।
ન ચૈનં(ઙ્) ક્લેદયન્ત્યાપો, ન શોષયતિ મારુતઃ॥૨.૨૩॥

આ આત્માને શસ્ત્રો છેદી શકતાં નથી, આને અગ્નિ બાળી શકતો નથી, આને પાણી ઓગાળી શકતું નથી અને પવન આને સુકવી શકતો નથી.

આત્મા કેવો છે? આપણે તેને અનુભવી શકતા નથી કારણ કે આપણે તેને સમજી શકતા નથી, આપણે ફક્ત તેના વિશે વાંચીએ છીએ. ભગવદ્ ગીતા આપણને તે અનુભૂતિ સુધી પહોંચાડવાનો પ્રયાસ કરે છે.
આત્માને કોઈ શસ્ત્રથી કાપી શકાતો નથી, ન અગ્નિ તેને બાળી શકે છે. ન તેને પાણીથી ભીનો કરી શકાય છે, ન તેને હવાથી સૂકવી શકાય છે.

2.24

અચ્છેદ્યોઽયમદાહ્યોઽયમ્, અક્લેદ્યોઽશોષ્ય એવ ચ।
નિત્યઃ(સ્) સર્વગતઃ(સ્) સ્થાણુઃ(ર્), અચલોઽયં(મ્) સનાતનઃ॥૨.૨૪॥

કેમકે આ આત્મા અચ્છેદ્ય, અદાહ્ય, અક્લેદ્ય, અશોષ્ય તથા નિત્ય, સર્વવ્યાપી, અચળ, સ્થિર તેમજ સનાતન છે.

આત્મા સ્થિર છે, તેથી તેને કાપી શકાતો નથી, પાણીથી ભીનો કરી શકાતો નથી, અગ્નિ તેને બાળી શકતો નથી, હવા તેને સૂકવી શકતી નથી.
જ્યાં સુધી અસ્થિરતા નથી, ત્યાં સુધી આપણે પરિવર્તન જોતા નથી. આપણા શરીરમાં પણ પરિવર્તન આવે છે, બાળપણથી યુવાની અને અંતે વૃદ્ધાવસ્થા સુધી. આ સ્પષ્ટ છે, કારણકે કંઈક અપરિવર્તનશીલ છે.
જે સ્થિર છે તે દૈવી તત્ત્વ છે.
આદિ શંકરાચાર્ય ભગવાન કહે છે,

न मे मृत्यु शंका न मे जातिभेद: पिता नैव मे नैव माता न जन्म: ।
न बन्धुर्न मित्रं गुरुर्नैव शिष्य: चिदानन्द रूप: शिवोऽहम् शिवोऽहम् ॥

મને મૃત્યુનો ડર નથી, કોઈ જાતિભેદ નથી, મારા કોઈ પિતા નથી, કોઈ માતા નથી, હું ક્યારેય જન્મ્યો નથી, મારો કોઈ ભાઈ નથી, કોઈ મિત્ર નથી, કોઈ ગુરુ નથી, કોઈ શિષ્ય નથી, **હું શુદ્ધ ચેતના છું, હું શાશ્વત, અનંત શિવ છું.**

એકવાર એક ગુરુ પોતાના આશ્રમમાં આત્માના લક્ષણો સમજાવી રહ્યા હતા કે કોઈ શસ્ત્ર આત્માને કાપી શકતું નથી, કોઈ

અગ્નિ તેને બાળી શકતું નથી. કેટલાક અખબારના પત્રકારો ત્યાં આવ્યા. તેઓએ કહ્યું કે તમે લોકોને ગેરમાર્ગે દોરી રહ્યા છો. તમે આત્માના સાર વિશે વાત કરી રહ્યા છો જે પ્રયોગશાળામાં સાબિત કરી શકાતું નથી. રિપોર્ટરના હાથમાં ઉર્દૂ પુસ્તક જોઈને ગુરુએ પૂછ્યું કે તેમાં શું લખ્યું છે. જ્યારે રિપોર્ટરે તેને કહ્યું, ત્યારે ગુરુએ કહ્યું, "મને નથી લાગતું કે તે આવું લખ્યું છે. તમે ખોટી માહિતી આપી રહ્યા છો. મને લાગે છે કે પુસ્તકના પાના પર શાહીથી રંગાયેલા કાગડાના પગના નિશાન છે." રિપોર્ટરે કહ્યું, જો તમે તે ભાષા શીખી લો, તો તમે તેમાં શું લખ્યું છે તે સમજી શકશો. આના પર ગુરુએ કહ્યું, "તે જ રીતે, હું આત્માની ભાષા સમજાવી રહ્યો છું."

કોઈના મૃત્યુ પર શોક ન કરવો જોઈએ, કારણ કે જન્મ પછી મૃત્યુ અનિવાર્ય છે. ભલે આપણે તેને જોવા ન માંગતા હોઈએ. આપણે તેને યુદ્ધના મેદાનમાં અથવા કોરોના જેવા ચેપી રોગમાં જોઈએ છીએ.

2.25

અવ્યક્તોઽયમચિન્ત્યોઽયમ્, અવિકાર્યોઽયમુચ્યતે।
તસ્માદેવં(વ્ઁ) વિદિત્વૈનં(ન્), નાનુશોચિતુમર્હસિ॥૨.૨૫॥

આ આત્મા અવ્યક્ત, (જે પ્રત્યક્ષ નથી દેખાતો), અચિંત્ય (ચિંતનનો વિષય નથી), અને વિકારરહિત કહેવાય છે; તેથી હે અર્જુન! આ આત્માને આ પ્રમાણે જાણીને તું શોક કરવાને યોગ્ય નથી એટલે કે તારે શોક કરવો ઉચિત નથી.

ભગવાન કહે છે કે આત્મા અદ્રશ્ય છે, તે દેખાતો નથી. વીજળી આપણા ઘરમાં આવે છે પણ આંખોને દેખાતી નથી. તે વીજળીના દીવા દ્વારા પ્રકાશ તરીકે દેખાય છે, તે AC દ્વારા શીતળતા તરીકે અનુભવાય છે, તે ગીઝર અથવા હીટર દ્વારા ગરમી તરીકે અનુભવાય છે. તે વિવિધ ઉપકરણો દ્વારા પોતાને પ્રગટ કરે છે જે તેને મળે છે. તેવી જ રીતે, તે **આત્માને જે પ્રકારનું શરીર મળે છે તેના આધારે પોતાને પ્રગટ કરે છે**.

તે સ્વાદહીન, ગંધહીન, નિરાકાર હોવાથી, તેનું ચિંતન કરી શકાતું નથી. તે નિરાકાર છે. આપણે શરીરમાં છીએ, તેથી આપણે તે પરબ્રહ્મ, રામ, કૃષ્ણ અથવા જગદંબા જેવા સ્વરૂપોમાં પરમાત્માનું ચિંતન કરીએ છીએ.

જો તમે દૂધના વાટકામાં દહીં ઉમેરો છો, તો તે વિકારો ઉત્પન્ન કરે છે અને તે દહીં બની જાય છે. જો કે, જો તમે દૂધના સમુદ્રમાં એક ચમચી દહીં ઉમેરો છો, તો તે દહીં બનશે નહીં. તે જેટલું વ્યાપક હશે, તેટલા વિકારો ઓછા થશે. ભગવાન કહે છે, આ બધું જાણો કારણ કે શોક કરવો અયોગ્ય છે.

શરીરની છ અવસ્થાઓ અથવા છ વિકારો છે -
જાયતે - જન્મ
વર્ધતે - વૃદ્ધિ. ઊંચાઈ અને જાડાઈ પણ વધે છે.
અસ્તિ - અસ્તિત્વ
વિવક્ષતે - પરિવર્તન આવે છે
વિપર્ણિતે - વિકૃતિ, રોગ આવે છે
અપક્ષીયતે - વિનાશ થાય છે
આત્મામાં કોઈ પણ પ્રકારનો વિકાર નથી.

2.26

અથ ચૈનં(ન્) નિત્યજાતં(ન્), નિત્યં(વ્ઁ) વા મન્યસે મૃતમ્।
તથાપિ ત્વં(મ્) મહાબાહો, નૈવં(મ્) શોચિતુમર્હસિ॥૨.૨૬॥

અને જો તું આ આત્માને સદા જન્મ લેનાર તથા સદા મૃત્યુ પામનાર માનતો હોય, તો પણ હે મહાબાહો! તારે આવી રીતે શોક કરવો ન જોઈએ.

આપણે એવું માનીએ છીએ કે આત્મા જન્મ લે છે અથવા તે સતત મૃત્યુ પામે છે. ભગવાન કહે છે કે, તમે બદલાતી દુનિયાને આ રીતે અપરિવર્તનશીલ સાથે જોડી શકતા નથી. **જ્યારે તેની સાથે કંઈક અપરિવર્તનશીલ હોય ત્યારે આપણે પરિવર્તન અનુભવી શકીએ. જ્યારે ચક્ર ફરતું હોય છે, ત્યારે તેની ધરી સ્થિર હોય છે, તેથી જ ચક્ર ફરતું હોય તેવું લાગે છે.**

જો બે ટ્રેનો એક જ દિશામાં, સમાન ગતિએ દોડી રહી હોય, તો બંને ટ્રેનોમાં મુસાફરો એકબીજાને જોતા એવું લાગે છે કે ટ્રેનો સ્થિર છે. કારણ કે ગતિમાં તફાવત ઓછો છે, ત્યાં ગતિનો અંદાજ લગાવી શકાતો નથી. જો કે, જો આપણે રસ્તા પર વીજળીના થાંભલા કે ઘરને જોઇએ છીએ, તો આપણે સમજીએ છીએ કે આપણી ટ્રેન ચાલી રહી છે. જ્યાં સુધી આસપાસ કંઈક સ્થિર ન હોય, પરિવર્તન અનુભવાતું નથી, તે દેખાતું નથી. બાળપણ, યુવાની અને પછી વૃદ્ધાવસ્થા તરફ ધીમે ધીમે ઝુકાવતું શરીર આપણને પરિવર્તન કેમ લાગે છે? કારણ કે શરીરમાં કંઈક અપરિવર્તનશીલ છે.

2.27

જાતસ્ય હિ ધ્રુવો મૃત્યુઃ(ર્), ધ્રુવં(ઞ્) જન્મ મૃતસ્ય ચ।
તસ્માદપરિહાર્યેઽર્થે, ન ત્વં(મ્) શોચિતુમર્હસિ॥૨.૨૭॥

કેમકે (આ માન્યતા મુજબ) જન્મેલાનું મૃત્યુ નિશ્ચિત છે અને મરેલાનો જન્મ નિશ્ચિત છે; તેથી પણ આ ઉપાય વિનાના વિષયમાં શોક કરવો તારા માટે યોગ્ય નથી.

બ્રહ્માંડનો નિયમ છે કે જન્મ લેનાર કોઈપણ વ્યક્તિ માટે મૃત્યુ નિશ્ચિત અને અનિવાર્ય છે. શરીરના મૃત્યુ પછી, તેની અંદર રહેલા ચેતન તત્ત્વનો પુનર્જન્મ થવો જ જોઈએ કારણ કે, ઊર્જા સંરક્ષણના નિયમ અનુસાર, ઊર્જાનો નાશ થતો નથી અને તેનું સર્જન પણ થઈ શકતું નથી. આ બ્રહ્માંડનો અનિવાર્ય નિયમ છે. સંત જ્ઞાનેશ્વર મહારાજ કહે છે:
उपजे तें नाशे, नाशलें पुनरपि दिसे।
हे घटिकायंत्र जैसें परिभ्रमे गा।
ना तरी उदो अस्तु आपैसे,
अखंडित होत जात जैसे,
हे जन्म मरण तैसें अनिवार्य जगीं॥
જે કોઇ જન્મે છે તે નાશ પામે છે, અને જે નાશ પામે છે તે પુનર્જન્મ પામે છે. જેમ સૂર્યોદય અને સૂર્યાસ્તનું ચક્ર નિયમિત રીતે ચાલુ રહે છે, તેમ **જન્મ અને મૃત્યુનું ચક્ર પણ નિયમિત રીતે ચાલુ રહે છે**.
કારણ કે મૃત્યુ છે, નવીનતા પણ છે. કલ્પના કરો, જો મૃત્યુ ન હોત તો શું થાત? વસ્તીનું શું થાત? કુદરતી સંસાધનો દુર્લભ થઈ જાય અને અરાજકતા ફેલાઈ જાય.

આ મુશ્કેલ સિદ્ધાંત સ્વીકારવો જરૂરી છે.

2.28

અવ્યક્તાદીનિ ભૂતાનિ, વ્યક્તમધ્યાનિ ભારત।
અવ્યક્તનિધનાન્યેવ, તત્ર કા પરિદેવના॥૨.૨૮॥

હે અર્જુન! સઘળાં પ્રાણીઓ જન્મ પૂર્વે અપ્રગટ હતાં અને મર્યા પછી પણ અપ્રગટ થઈ જનાર છે, કેવળ વચગાળામાં જ પ્રગટ છે, તો પછી આવી સ્થિતિમાં શા માટે શોક કરવો જોઈએ?

વ્યવહારિક જીવનમાં આ મુશ્કેલ સિદ્ધાંત સ્વીકારવો સરળ નથી, કારણકે શરીરનું મૂર્ત, ભૌતિક સ્વરૂપ અદૃશ્ય થઈ જાય છે, અને નિરાકાર આત્મા અદ્રશ્ય છે. આપણે તેને ઓળખી શકતા નથી. પાંચ તત્વો (પૃથ્વી, આકાશ, પાણી, વાયુ અને અગ્નિ)થી બનેલા **બધા જીવો જન્મ પહેલાં અદ્રશ્ય હોય છે, જન્મ અને મૃત્યુ વચ્ચે દૃશ્યમાન થાય છે, અને પછી અદૃશ્ય થઈ જાય છે. આપણે ફક્ત જીવન અને મૃત્યુ વચ્ચેની સ્થિતિ જોઇ શકીએ છીએ.**

જેમ વીજળી અદ્રશ્ય ઉર્જા છે, તે બટન દબાવવા પર બલ્બમાં પ્રકાશ તરીકે દેખાય છે, પરંતુ બટન બંધ કરવાથી અદૃશ્ય થઈ જાય છે. આપણે જે પ્રકાશ જોઈએ છીએ તે પહેલાં ઇન્ફ્રારેડ કિરણો હોય છે, અને તેનાથી આગળ અલ્ટ્રાવાયોલેટ કિરણો હોય છે, આપણે તેને જોઇ શકતા નથી. બધા ધ્વનિ તરંગો શ્રાવ્ય નથી, ફક્ત ચોક્કસ આવર્તનના ધ્વનિ તરંગો શ્રાવ્ય છે.
મહાન વૈજ્ઞાનિક આલ્બર્ટ આઈન્સ્ટાઈને કહ્યું હતું કે આપણી ઇન્દ્રિયો જે સત્ય માને છે તેને જ સ્વીકારવું એ અજ્ઞાન છે. જે અદ્રશ્ય છે તેને સ્વીકારવું એ જ્ઞાન છે. ઇન્દ્રિયો અદ્રશ્યને સમજવામાં સક્ષમ નથી, તેથી આપણે જે દૃશ્યમાન નથી તેના પર શોક ન કરવો જોઈએ. કેટલાક લોકો આ સાંભળીને આશ્ચર્યચકિત થાય છે, કેટલાક તેના વિશે વાત કરશે અથવા સાંભળશે, જ્યારે અન્ય લોકોનું અજ્ઞાન એટલું ઊંડું છે કે તેઓ તો તેને જાણવાની સ્થિતિમાં પણ નથી.

2.29

આશ્ચર્યવત્પશ્યતિ કશ્ચિદેનમ્,
આશ્ચર્યવદ્વદતિ તથૈવ ચાન્યઃ।
આશ્ચર્યવચ્ચૈનમન્યઃ(શ્) શ્રૃણોતિ,
શ્રુત્વાપ્યેનં(વૃઁ) વેદ ન ચૈવ કશ્ચિત્॥૨.૨૯॥

કોઈ એક મહાપુરુષ આ આત્માને આશ્ચર્યની જેમ જુએ છે, તેમજ બીજો કોઈ મહાપુરુષ આ આત્મતત્ત્વને આશ્ચર્યની જેમ વર્ણવે છે તથા બીજો કોઈ અધિકારી પુરુષ આને આશ્ચર્યની પેઠે સાંભળે છે અને કોઇ તો સાંભળીને પણ આને જાણતો અર્થાત્ આ વર્ણન, જોવા કે સાંભળવાથી જાણી શકાય તેવો નથી.

કેટલાક લોકો આત્મા વિશે ચિંતન કરે છે, વાંચે છે અથવા સાંભળે છે. તેઓ તેનો અનુભવ કરતા નથી અને તેને એક અજાયબી તરીકે વર્ણવે છે. તેઓ આશ્ચર્યથી આત્મા વિશે સાંભળે છે અથવા બોલે છે, પરંતુ તેના સુધી પહોંચી શકતા નથી.
કેટલાક લોકો તેના સ્વભાવને જાણવા પણ માંગે છે. તેથી, ભગવાન તેનું વર્ણન કરે છે.

2.30

દેહી નિત્યમવધ્યોઽયં(ન્), દેહે સર્વસ્ય ભારત।
તસ્માત્સર્વાણિ ભૂતાનિ, ન ત્વં(મ્) શોચિતુમર્હસિ॥૨.૩૦॥

હે અર્જુન! સૌનાં શરીરોમાં (રહેલો) આ આત્મા હંમેશાં અવધ્ય (જેનો વધ ન થઈ શકે) છે; એ કારણે તારે સમસ્ત પ્રાણીઓ માટે શોક કરવો ઉચિત નથી.

દરેકના શરીરમાં રહેલું આ આત્મા તત્ત્વ અવધ્ય અને અવિનાશી છે. તેથી, બધા જીવો માટે શોક કરવો અયોગ્ય છે. જ્ઞાનેશ્વર મહારાજ કહે છે:
तैसे आदिचि जे नाहीं, तयालागीं तूं रुदसी कायी।
तूं अवीट तें पाहीं चैतन्य एक।।
જે નાશવંત છે અને કાયમ માટે ટકતું નથી તેના માટે શોક શા માટે કરવો? તમારા વિચારોને અવિનાશી તત્ત્વ તરફ વાળો. મન જેની સાથે જોડાય છે તેના ગુણો ધારણ કરે છે. મન એ પદાર્થ અને ચેતના વચ્ચેની કડી છે. તે પદાર્થ સાથે જેટલું વધુ જોડાય છે, તેટલું તે પોતાને શરીર માને છે અને તે ચેતના સાથે જેટલું વધુ જોડાય છે, તેટલું તે ચૈતન્ય તત્ત્વ પ્રત્યે સભાન બને છે. તેથી, શોક ન કરો. **जडाजडम मनोविद्धिः।**
સુખ અને દુ:ખ આવે છે અને જાય છે. જો સુખ લાંબા સમય સુધી રહે છે, તો તે ઉલ્લાસમાં ફેરવાય છે, અને લાંબું દુ:ખ હતાશામાં ફેરવાય છે. સુખ અને દુ:ખ સ્થિર ન થવા જોઈએ. જીવનનો રથ ગતિશીલ રહેવો જોઈએ, અને તેથી, તેનો સારથી ભગવાન કૃષ્ણ જેવા માર્ગદર્શક હોવા જોઈએ. ગીતા એ સારથી છે કારણકે તે ભગવાન કૃષ્ણનું વાંગ્મય સ્વરૂપ છે.
जयतु जयतु गीता, वाङ्मयी कृष्ण रूपी।
ભગવાન કૃષ્ણ કોઈપણ રીતે અર્જુનને તેના દુ:ખમાંથી મુક્ત કરવા માંગે છે.

2.31

સ્વધર્મમપિ ચાવેક્ષ્ય, ન વિકમ્પિતુમર્હસિ।
ધર્મ્યાદ્ધિ યુદ્ધાચ્છ્રેયોઽન્યત્, ક્ષત્રિયસ્ય ન વિદ્યતે॥૨.૩૧॥

વળી, સ્વધર્મને (પોતાના ક્ષાત્ર ધર્મને) જોતાં પણ તારે ભય પામવો (કર્તવ્ય-કર્મથી વિચલિત થવું) ન જોઈએ; કેમકે ક્ષત્રિય માટે ધર્મયુક્ત યુદ્ધથી વધીને બીજું કોઈ કલ્યાણકારી કર્તવ્ય નથી.

શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા "ધર્મ" થી શરૂ થાય છે.
धर्मक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे समवेता युयुत्सुवः।।1·1।।
અને તે અઢારમા અધ્યાયના છેલ્લા શ્લોકમાં "મમ" સાથે સમાપ્ત થાય છે.
यत्र योगेश्वरः कृष्णो, यत्र पार्थो धनुर्धरः।
तत्र श्रीर्विजयो भूतिर्ध्रुवा नीतिर्मतिर्मम।। 18·78।।
બીજા અધ્યાયમાં પહેલી વાર શ્રીભગવાન "**સ્વધર્મ**" શબ્દનો ઉપયોગ કરી રહ્યા છે.
ધર્મનો અર્થ ફક્ત પૂજાની કોઈ પદ્ધતિ કે સંસ્થા નથી. તે એક વ્યાપક શબ્દ છે. ગીતાના દૃષ્ટિકોણથી, તેનો અર્થ "કર્તવ્ય-ક્રિયા" થાય છે. જેમ કે રાષ્ટ્રીય-ધર્મ, માતૃ-ધર્મ, પૂર્વજ-ધર્મ અને સામાજિક-ધર્મ. દરેકનું પોતાનું કર્તવ્ય છે.
એવું કહેવું હાસ્યાસ્પદ હશે કે આપણો દેશ અધાર્મિક, ધર્મહીન છે. મતદાન કરતી વખતે, દરેક નાગરિક પોતાનો મતદાન કરે છે, જે તેમનું કર્તવ્ય છે. આપણે ઘણી ભૂમિકાઓ ભજવીને આપણી ફરજો બજાવીએ છીએ. કોઈ પણ વ્યક્તિ અધર્મી કે ધર્મ વગરનો ન હોઈ શકે.
અર્જુન ક્ષત્રિય છે, અને યુદ્ધ તેનો ધર્મ છે. તેણે ડરવું જોઈએ નહીં, કારણ કે તે અયોગ્ય હશે. ક્ષત્રિય માટે યુદ્ધના કર્તવ્યથી મોટું કંઈ હોઈ શકે નહીં, જે એક ફરજ તરીકે આવે છે. સરહદ પર તૈનાત સૈનિકનું કર્તવ્ય દેશનું રક્ષણ કરવા માટે દુશ્મનો સામે લડવાનું છે.

2.32

યદૃચ્છયા ચોપપન્નં(મ્), સ્વર્ગદ્વારમપાવૃતમ્।
સુખિનઃ ક્ષત્રિયાઃ(ફ્) પાર્થ, લભન્તે યુદ્ધમીદૃશમ્॥૨.૩૨॥

હે પાર્થ! આપમેળે પ્રાપ્ત થયેલા તેમજ ઊઘડેલા સ્વર્ગના દ્વારરૂપી આવા યુદ્ધને ભાગ્યશાળી ક્ષત્રિયો જ મેળવે છે.

"યદચ્છયા" શબ્દ ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ છે, જેનો અર્થ "આપમેળે આવેલું" કરવામાં આવે છે. કૃષ્ણ કહે છે, હે પાર્થ! આ યુદ્ધ તમારી પાસે પોતાની મરજીથી આવ્યું છે. જીવનમાં આવી ફરજ સ્વીકારવી એ તમારા માટે સ્વર્ગના દ્વાર ખુલવા જેવું છે.
જ્યારે કોઈ ફરજ સોંપવામાં આવે છે, ત્યારે મુશ્કેલ પરિસ્થિતિઓમાં પણ તેને પૂર્ણ કરવી એ આત્મ-સુધારણા માટે એક પડકાર છે, અને આ રીતે આપણે નીખરીએ છીએ. જેમ હીરાને ઘસવાથી તેની તેજસ્વિતા વધે છે, તેમ મુશ્કેલ પરિસ્થિતિઓ આપણને ક્રમશઃ વધુ સારા બનાવે છે. વૃદ્ધોની સંભાળ રાખવી, અકસ્માતનો ભોગ બનેલા વ્યક્તિની સારવારમાં સહાય કરવી વગેરે કેટલાક એવા પ્રસંગો છે, જે જીવનને શુદ્ધ સોનું બનાવે છે. નહીં તો, જીવન અર્થહીન છે. કોઈએ સાચું કહ્યું છે,
हे नाथ अब तो ऐसी दया हो,
जीवन निरर्थक जाने न पाए।
જે કોઈ મુશ્કેલ અને પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિઓમાં પણ સ્મિત સાથે પોતાની ફરજ બજાવે છે, તેને ઇતિહાસમાં હંમેશા યાદ રાખવામાં આવશે. હે અર્જુન! તમારે યુદ્ધમાંથી ભાગવું જોઈએ નહીં, કારણ કે ક્ષત્રિયનું આનાથી મોટું અપમાન કોઈ હોઈ શકે નહીં. આત્માનું વર્ણન કરતાં, પરમેશ્વર હવે વ્યવહારિક રીતે બોલવાનું શરૂ કરે છે.
અર્જુનને આ યુદ્ધ માંગ્યા વિના જ મળ્યું છે. શ્રીકૃષ્ણ પોતે કૌરવો પાસે શાંતિદૂત તરીકે યુદ્ધ બંધ કરાવવા ગયા અને પાંડવો માટે જમીનનો તેમનો હક માંગ્યો. પરંતુ દુર્યોધને સોયની અણી જેટલી પણ જમીન આપવાની ના પાડી. એટલું જ નહીં, તેમણે પોતાની ભાભી દ્રૌપદીને સંપૂર્ણ સભામાં વસ્ત્રો ઉતારીને તેનું અપમાન પણ કર્યું. તેથી, યુદ્ધ અનિવાર્ય બન્યું. આ પ્રકારનું યુદ્ધ ફક્ત ભાગ્યશાળી લોકો માટે જ ઉપલબ્ધ છે. તેથી, અર્જુને લડવું જ જોઈએ.
પરમેશ્વર કહે છે કે, જો અર્જુન, હવે યુદ્ધ છોડી દેશે, તો તને ઈતિહાસમાં કાયર તરીકે યાદ કરવામાં આવશે. લોકો તને ભાગેડુ કહેશે. જે અર્જુન, ગુરુ દ્રોણાચાર્યનો શ્રેષ્ઠ ધનુર્ધારી શિષ્ય હતો, તે યુદ્ધમાંથી ભાગી ગયો એમ લોકો તને યાદ કરશે.

2.33

અથ ચેત્ત્વમિમં(ન્) ધર્મ્યં(મ્), સંગ્રામં(ન્) ન કરિષ્યસિ।
તતઃ(સ્) સ્વધર્મં(ઙ્) કીર્તિં(ઞ્) ચ, હિત્વા પાપમવાપ્સ્યસિ॥૨.૩૩॥

આમ છતાં પણ જો તું આ ધર્મયુક્ત યુદ્ધ નહીં કરે, તો સ્વધર્મ અને કીર્તિને ગુમાવીને પાપને પામીશ.

આ એક ધર્મયુદ્ધ છે, આ કંઈ આતંકવાદીઓ દ્વારા કરવામાં આવેલો છુપાયેલો હુમલો નથી. તાજેતરમાં, નવી દિલ્હીમાં એક વિસ્ફોટ થયો હતો, જેમાં ઘણા નિર્દોષ લોકો માર્યા ગયા હતા. રશિયામાં, ગીતાને યુદ્ધ માટે ઉશ્કેરતો ગ્રંથ કહેવામાં આવતો હતો, અને હવે રશિયા યુક્રેન સાથે યુદ્ધ કરી રહ્યું છે. મહાભારત યુદ્ધ શરૂ થયું તે પહેલાં, ભગવાન કૃષ્ણ પોતે શાંતિદૂત બન્યા હતા, પરંતુ તેઓ યુદ્ધને ટાળી શક્યા નહીં. તેથી, આ એક ધર્મયુદ્ધ છે. તેનો ત્યાગ કરીને, તમે તમારા પોતાના ધર્મનો નાશ કરશો અને બદનામી અને પાપ ભોગવશો. આ અંગે, જ્ઞાનેશ્વર મહારાજ કહે છે:
असती कीर्ति जाईल, जगचि अभिशापु देईल।
आणि गिंवसित पावतील महादोष।
હે અર્જુન! તમે એક મહાન ધનુર્ધારી, ધીરજવાન, મજબૂત, વિચારશીલ અને આદરણીય વ્યક્તિ છો. આ બધા ગુણો તમને મહાન બનાવે છે. તમે કેમ લડ્યા નહીં, તેનો લોકોને શું જવાબ આપશો? દરેક વ્યક્તિ અન્યાય સામે ના લડવા માટે તમને જવાબદાર ઠેરવશે. તમારી સંવેદનશીલતાને કોઈ સમજી શકશે નહીં.

2.34, 2.35

અકીર્તિં(ઞ્) ચાપિ ભૂતાનિ, કથયિષ્યન્તિ તેઽવ્યયામ્।
સમ્ભાવિતસ્ય ચાકીર્તિઃ(ર્), મરણાદતિરિચ્યતે॥૨.૩૪॥
ભયાદ્રણાદુપરતં(મ્), મંસ્યન્તે ત્વાં(મ્) મહારથાઃ।
યેષાં(ઞ્) ચ ત્વં(મ્) બહુમતો, ભૂત્વા યાસ્યસિ લાઘવમ્॥૨.૩૫॥

તથા બધા લોકો સદા રહેનારી તારી અપકીર્તિ પણ કહેશે અને ગૌરવશાળી પુરુષ માટે અપકીર્તિ મરણથીયે વધીને દુઃખ દાયી હોય છે.
તથા જે મહારથીઓની દૃષ્ટિમાં તું બહુ સમ્માનિત થઇ ચૂક્યો છે તેમની દૃષ્ટિમાં તું તુચ્છતાને પ્રાપ્ત થઈશ, તેઓ તને ભયને લીધે યુદ્ધથી નાસી ગયેલો માનશે.

ભગવાન કૃષ્ણ આગળ કહે છે કે લોકો લાંબા સમય સુધી તમારી ટીકા કરશે, કારણકે પાંચ હજાર વર્ષ પછી પણ, માનવીઓ બદલાયા નથી, તેમના દુર્ગુણો નાબૂદ થયા નથી. સંજોગો બદલાયા છે, પરંતુ તેમની માનસિકતા નથી બદલાઈ. ભગવદ્ ગીતા શાશ્વત છે અને માનસિકતા બદલવામાં મદદ કરે છે. એક માનનીય વ્યક્તિ માટે, અપમાન મૃત્યુ કરતાં પણ વધુ ભયાનક છે, અને તે તેને સહન કરી શકશે નહીં.
પોતાની માતાના શબ્દોનું પાલન કરીને અને પોતાની નવી પરિણીત પત્નીને તેના ભાઈઓ સાથે વહેંચીને, એક ઉત્તમ ધનુર્ધારી હોવાને કારણે, અને ઉદાર હૃદય ધરાવતો અર્જુન, આ સુંદર ગુણોને કારણે દરેક માટે આદર્શ છે. પરંતુ યુદ્ધનો ત્યાગ કરવાથી, આ બધા ગુણો ઓછા થઈ જશે. અર્જુન સામે ઉભેલા મહાન યોદ્ધાઓ તને કાયર કહી તરછોડશે, કારણકે તેઓ ઈચ્છે છે કે અર્જુન યુદ્ધ છોડી દે. હે અર્જુન! તમારું અપમાન થશે, આનાથી વધુ દુ:ખદ શું હોઈ શકે? ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ એક મહાન મનોવિજ્ઞાની છે. તે પહેલા સિદ્ધાંતો અને પછી વ્યવહાર સમજાવે છે. ગુરુ તરીકે, તે પોતાના શિષ્યમાં આત્મવિશ્વાસ જગાડે છે અને તેનું મનોબળ વધારે છે.

2.36

અવાચ્યવાદાંશ્ચ બહૂન્, વદિષ્યન્તિ તવાહિતાઃ।

નિન્દન્તસ્તવ સામર્થ્યં(ન્), તતો દુઃખતરં(ન્) નુ કિમ્॥૨.૩૬॥

તારા વેરીઓ તારા સામર્થ્યની નિંદા કરતાં તને ઘણાં બધાં ન કહેવા જેવાં વચનો પણ કહેશે; એનાથી વધારે દુ:ખ બીજું શું હશે?

અર્જુનની કીર્તિ સર્વોચ્ચ, અમર્યાદિત અને અનુપમ છે. આવી સ્થિતિમાં, યુદ્ધમાંથી ભાગી જવું યોગ્ય નથી; સામેવાળાઓ સામે લડવું જ જોઈએ. શ્રી જ્ઞાનેશ્વર મહારાજ પણ સુંદર રીતે આ વાત કહે છે:

हे म्हणती गेला रे गेला, अर्जुन आम्हास बिहाला।
हां सांगे बोलूं उरला निका कायी?
तैसी कीर्ति नि:सीम, तुझ्या ठायी निरुपम,
तुझे गुणं उत्तम, तिहीं लोकीं।।

જીવનનું લક્ષ્ય જીવનની લડાઇ લડવાનું અને જીતવાનું છે, જે મોક્ષ તરફ દોરી જશે. આ મનોવૈજ્ઞાનિક સંવાદ દ્વારા, શ્રીભગવાન અર્જુનને હતાશામાંથી બહાર કાઢે છે.
આ સાથે, આજનું ચર્ચા સત્ર સમાપ્ત થાય છે અને પ્રશ્ન-જવાબ સત્ર શરૂ થાય છે.

****

પ્રશ્નોત્તર સત્ર

પ્રશ્નકર્તા - ચંદ્રશેખર ભૈયા
પ્રશ્ન: દરેક વ્યક્તિમાં એક જ શુદ્ધ દૈવી તત્ત્વની હાજરી હોવા છતાં, જુદા જુદા લોકો વિવિધ પ્રકારના દુષ્કર્મ કેમ કરે છે?
જવાબ: આત્માની વિકૃતિનું મૂળ કારણ એ છે કે શરીર ધારણ કર્યા પછી, મનુષ્ય પોતાને શરીર માને છે, અને શરીરની બધી વિકૃતિઓ તેનામાં પ્રવેશ કરે છે. તે ચેતના હવે જીવંત આત્મા બની ગઈ છે, અને તેની વિકૃતિઓને કારણે, તે શરીરને વિકૃત ક્રિયાઓ કરવા માટે પ્રેરિત કરે છે.
આને એક ઉદાહરણ દ્વારા સમજીએ: એક પિતાએ તેના બે પુત્રોને બે હજાર રૂપિયા આપ્યા. બંને પુત્રોએ પૈસાનો અલગ રીતે ઉપયોગ કર્યો. એક પુત્રએ માહિતીપ્રદ પુસ્તકો ખરીદ્યા, જ્યારે બીજા પુત્રએ તેનો ઉપયોગ જુગાર રમવા અને ફિલ્મો જોવા માટે કર્યો. આમ, તેઓ સત્ત્વ, રજ અને તમ આ ત્રણેય ગુણોના પ્રભાવ હેઠળ જુદી રીતે કાર્ય કરતા હતા.
આ જ્ઞાન સતત કેળવવું જોઈએ, ત્યારે જ સંપૂર્ણ શુદ્ધતા પ્રાપ્ત થશે. જેમ સોનું પીગળવાથી અશુદ્ધિઓ દૂર થાય છે, અને શુદ્ધ સોનું મળે છે, તેમ આપણે પણ ભગવાનને મેળવવા માટે આપણા આંતરિક અસ્તિત્વને શુદ્ધ કરવું જોઈએ.

પ્રશ્નકર્તા: એસ.એમ. શર્મા ભૈયા
પ્રશ્ન: આત્મા મરતો નથી કે જન્મતો નથી, તો શરૂઆતમાં જે આત્માઓ હતા તે જ આજે પણ છે?
ઉત્તર: આત્માઓ સતત ઉન્નતિ અને અધોગતિ પામી રહ્યા છે. જ્યારે માનવ જાતિ આજે વધી રહી છે, ત્યારે અન્ય જાતિઓની સંખ્યા ઘટી રહી હોવી જોઈએ.

પ્રશ્નકર્તા: એસ.એમ. શર્મા ભૈયા
પ્રશ્ન: જ્યારે આત્મા શરીર છોડી દે છે, ત્યારે આત્માને પુનર્જન્મ મેળવવામાં કેટલો સમય લાગે છે?
ઉત્તર: આનો ચોક્કસ જવાબ આપી શકાતો નથી, કારણકે દરેક આત્માનો માર્ગ અલગ હોય છે. તેના સંસ્કારોના આધારે, તે મુક્તિ અથવા કોઈ અન્ય માર્ગ પ્રાપ્ત કરે છે. સમય સાપેક્ષ છે. આપણી એક ક્ષણ અને બ્રહ્માંડની એક ક્ષણ વચ્ચે તફાવત છે. તેથી, સિદ્ધાંત તરીકે સાચો જવાબ આપી શકાતો નથી.

||ૐ શ્રી કૃષ્ણાર્પણમસ્તુ**||*************************************

અમે માનીએ છીએ કે તમને ચર્ચાની રચના વાંચીને આનંદ થશે. કૃપા કરીને નીચેની લિંકનો ઉપયોગ કરીને અમને તમારો પ્રતિસાદ આપશો.

https://vivechan.learngeeta.com/feedback/

વિવેચન-સારાંશ વાંચવા માટે આભાર.
અમે સર્વે ગીતા સેવકો, અનન્ય ભાવ સાથે પ્રયાસ કરીએ છીએ જેથી વિવેચનનો સાર તમારા સુધી શુદ્ધ સ્વરૂપે પહોંચે, છતાં પણ ભાષા કે વ્યાકરણ સંબંધી કોઈ ભૂલ હોય તો તે માટે અમે ક્ષમાપ્રાર્થી છીએ.

જય શ્રી કૃષ્ણ!
સંકલન: ગીતા પરિવાર - રચનાત્મક લેખન વિભાગ

દરેક ઘરમાં ગીતા દરેક કરમાં ગીતા!
Let's come together with the motto of Geeta Pariwar, and gift our Geeta Classes to all our Family, friends & acquaintances

https://gift.learngeeta.com/

ગીતા પરિવારની આ એક નવી પહેલ છે. હવે તમે વિવેચનોના યુટ્યુબ વિડીયો તેમજ પીડીએફ જોઈ તથા વાંચી શકો છો. કૃપા કરીને નીચે આપેલ લિંકનો ઉપયોગ કરો.

https://vivechan.learngeeta.com/

॥ગીતા શીખો, શીખવો, જીવનમાં ઉતારો॥
||ॐ શ્રીકૃષ્ણાર્પણમસ્તુ ||